

Opponensi vélemény

KISS Gergely

„Dinasztiák keresztútján a 13. század végén – a 14. század első felében.

**I. Károly testvérei (Klemencia, Beatrix) és rokonaik szerepe
a dinasztikus kapcsolatok és -identitás alakulásában”**

című akadémiai doktori értekezéséről

A Kiss Gergely által a Magyar Tudományos Akadémia doktori címére benyújtott értekezés I. Károly magyarországi Anjou király két hugáról, Klemenciáról (1293-1328) és Beatrixról (1290-1354), Magyarország címzetes királyának, Anjou Martell Károly és Habsburg Klemenciának a lányairól szól. Célja, hogy meghatározza e két nő szerepét az Anjou-dinasztia diplomáciai, családi és identitásbeli konszolidációjában — különösen Magyarországgal kapcsolatban, mivel mindkét nőt, bár Nápolyban születtek és Franciaországban haltak meg, már életükben "magyarnak" nevezték. Az értekezés egy 598 oldalas disszertációból áll, amelyet egy körülbelül húsz oldalas összefoglaló („tézisek”) egészít ki. A disszertáció 265 oldalnyi szövegből és 314 oldalnyi függelékből áll. Egy vegyes európai nyelvű bibliográfia zárja, amely több mint 200 hivatkozást tartalmaz.

A bevezetés és a disszertáció első fejezetei indokolják a témaválasztást, áttekintést adnak a történetírásról, és bemutatják a pályázó által használt dokumentációt. A disszertáció első része, amely messze a leghosszabb (177 oldal), a disszertáció középpontjában álló "magyarországi" Klemencia esetével foglalkozik. Életét a források és a megjelent művek összehasonlításával lépésről lépésre, aprólékosan rekonstruálja: nápolyi gyermekkorát; 1315-ös házasságát X. Lajossal, a francia király legidősebb fiával (a házasság diplomáciai kérdéseit mind a nápolyi Anjou-k, mind a kapetiek szemszögéből alaposan elemzi a pályázó); végül özvegységének éveit (1316-1328), amelyeket Párizsban és Provence-ban töltött. Klemencia végrendelkezéseit mélyrehatóan megvizsgálja a pályázó. Ezután áttekintést ad a 14. századi francia történetírók által közvetített Klemencia-képről, majd a korabeli korszakban (Maurice Druon *Les Rois maudits* című művében) megjelenő képet mutatja be. A második rész, amely nagyon rövid (47 oldal), Klemencia hugáról, Beatrix-ról, a vienne-i dauphin feleségéről, valamint férjéről és két fiáról szól; ez kevésbé az ő életrajzuk megalapozását szolgálja - amely elegendő forrás hiányában rejtélyes marad -, mint inkább abból a szempontból, hogy hogyan vettek részt az Anjou-dinasztia tagjai közötti kapcsolatok szorosabbra fűzésében. Váratlanul a

Dauphiné végül a magyarországi Anjou királyok nápolyi trónigényének közvetítőjeként jelenik meg.

A bemutatott munka a történettudomány hagyományos módszereit (az eredeti források kombinatorikus elemzése az eseménykeret felállítása és az ok-okozati összefüggések azonosítása érdekében) és az "új technológiákat" (prozopográfiai adatbázis, szövegek automatikus lekérdezése stb.) egyaránt mozgósítja, kivéve azonban a hálózatelemzést (amely finomíthatta volna a Klemencia és Beatrix köré fonódó kapcsolatok hálójának érzékelését). A disszertációban bemutatott eredmények egyéni, de egyben kollektív kutatás eredményeként születtek: a pályázó különböző együttműködési programokban részt vett (Magyarországon és külföldön is) és aztán maga is vezette, a Pécsi Tudományegyetemről. E tekintetben ez a munka arról tanúskodik, hogy a pályázó kiválóan beilleszkedett a nemzetközi kutatási hálózatokba, különösen azokba, amelyek az Anjou-dinasztia tagjai által a középkorban uralt királyságok és fejedelemségek tanulmányozását támogatják. E hálózatok közé tartozik Franciaország — ahol az 1990-es években Anjou-kutatások kezdődtek Angers és Aix, majd Saint-Étienne egyetemeken, az École Française de Rome-val partnerségben -, Olaszország (bergamói, nápolyi, salernói stb. egyetemek) és természetesen több magyarországi intézmény (a MTA TTI, főleg Csukovits Enikő körül, és a budapesti, szegedi, pécsi stb. egyetemek).

A dolgozat témája számos kutatási terület kereszteződésében áll, amelyek közül több is részesült az elmúlt három évtized intenzív hazai és határon túli kutatásában, ami a módszerek mélyreható megújulásához vezetett: az Anjou-kori magyarság története; az Anjou-dinasztia története; a női hatalom középkori története; a dinasztia-tudat története; az európai diplomácia története a 13-14. században. A pályázó szándéka nem az, hogy megújítsa az ismereteket az egyes területeken, hanem (szerényebben) kiegészítse azokat két esettanulmányból kiindulva, az egyiket Magyarországi Klemenciáról, a másikat pedig hűgáról, Beatrix-ról.

Miért érdeklődött e két nő iránt, akik első pillantásra a nyugati középkornak mellékszereplői közé tartoznak? Az első ok az, hogy eddig kevésbé tanulmányozták őket, sem a Magyarországról dolgozó történészek, sem azokban az országokban, ahol Klemencia és Beatrix életük nagy részét töltötték, nevezetesen Olaszországban és Franciaországban. Az érdeklődés hiánya a francia politikai kontextussal magyarázható (az időszak, amelyben éltek, megfelel az utolsó Capetingeknek és a Valois-k megjelenésének), valamint a két hercegnő igen gyenge politikai és dinasztikus befolyásával: Klemencia alig egy évvel a X. Lajos királlyal kötött házassága után megözvegyült, és fia még ugyanabban az évben, 1316-ban

csecsemőkorában meghalt; Beatrix, II. János dauphin felesége, közvetlenül férje halála után (1319) kolostorba vonult, és lemondta a közéletéről. A második ok az, hogy Klemencia és (kisebb mértékben) Beatrix meglehetősen kiterjedt dokumentum-korpuszal rendelkezik. Ezek az életük során írt, többnyire kiadatlan, latin vagy ófrancia nyelven írt szövegek. Az elbeszélő beszámolók csekély helyet foglalnak el ebben a korpuszban: a magyar történetírók alig említik a két hercegnő létezését, a francia krónikások pedig csak rövid és elszórt említést tesznek róluk. A dokumentáció főként folyamodványokból, levelekből és oklevelekből, közjegyzői okiratokból (halál utáni leltárak, végrendeletek) és számlákból áll. Az 1990-es években megkezdett Anjou-oklevelek teljes összeírása (*Anjou-kori oklevéltár*) nagyszámú dokumentumot hozott napvilágra, különösen Klemencia-ra vonatkozóan (több mint 200 szöveg, köztük 90 folyamodvány), míg Beatrix és gyermekei mintegy 80 írásban jelennek meg. Ezeket a szövegeket Magyarországon (Magyar Nemzeti Levéltár), de mindenekelőtt Franciaországban (Párizsban, az Archives Nationales-ban és a Bibliothèque nationale de France Kézirattárában, valamint Marseille-ben, Orleans-ban és Grenoble-ban) és a Vatikánban őrzik. Ha ez a szétszórtság kétségtelenül hosszú időre el is tántorította a kutatókat, bizonyos dokumentumok - mint például Klemencia végrendelete (1328. október 5.), amelynek eredeti példánya elveszett, de amelynek a pályázó más dokumentumok segítségével kommentált kiadását adja közre (355-365. o.), más, az örökléssel kapcsolatos iratokkal együtt - a történész számára igazi információbányák.

A pályázó türelmes kutatásainak és elemzéseinek gyümölcsei számosak, és még publikálatlanok, eltekintve néhány a téma kisebb részleteire korlátozódó cikkeken. Még ha nem is az események rekonstruálását teszi elsődleges céljává, a pályázónak sikerül részletesen végigkövetnie a két hercegnő életútját. Ebben a tekintetben valódi előrelépést tesz a korábbi ismeretekhez képest, annak ellenére, hogy a pontosság nem egyenletes mértékű, Klemencia-hoz képest fejlettebb, mint Beatrix-hoz és családjához képest, ami tükrözi a dokumentáció megőrzésének egyenetlen állapotát.

A pályázó a Klemencia-példából kiadatlan részleteket is közöl a királynőkhöz (mint a király feleségeihez vagy özvegyekhez) kapcsolódó politikai intézményekről: földi és egyéb saját jövedelmek, rezidenciák, udvari személyzet (Klemenciának több udvar is volt), a hozomány és az özvegyi hozományrendszer. Kiegészíti és pontosítja a többi magyar és külföldi kutató által e témákban nyújtott általános áttekintéseket.

Különösen tanulságos a Klemencia végrendeletével kapcsolatos szövegek vizsgálata – szigorú értelemben véve végrendelete, halála utáni leltárak és a végrehajtók okiratai, amelyek

mintegy 800 különböző tárgyat sorolnak fel -, amely egy újabb kaput nyit az Anjou hercegnők világába, a pompa és a mindennapi élet szükségletei közötti állandó dialektikába. Ez azt mutatja, hogy az ajándékosztás nem csak a túlvilágra való átmenet előkészítését szolgálta (kegyes adományok révén), nem csak a királynő bizonyos személyek vagy bizonyos többé-kevésbé elvárt egyházi intézmények iránti szeretetének kifejezésére, vagy az Anjou hercegnő és a francia király felesége státuszához kapcsolódó kötelezettségek teljesítésére. Klemencia a dinasztia belüli kapcsolatok erősítésére is hajlamos volt.

A pályázó az Anjou-diplomácia története szempontjából is fontos eredményekre jut. Megerősíti, hogy I. Károly még hatalmának 1320 körüli stabilizálódása előtt is nagy figyelmet fordított a nemzetközi ügyekre, és nem tévesztette szem elől annak lehetőségét, hogy egy nap Nápoly királya legyen. Tágabb értelemben a Klemencia és Beatrix házassági szövetségei a nápolyi Anjou-királyok (II. Károly és I. Róbert) követeléseire válaszoltak. A látókörük Provence-tól a Szentföldre terjedt, beleértve a Balkánt és Közép-Európát is. Ez különösen egyértelmű Klemencia és X. Lajos francia király házassága esetében. A pályázó mellékesen bemutatja, hogy Szép Fülöp és fia, Lajos számára ez a "magyar" házasság azt az előnyt kínálta, hogy az uralkodó képét helyreállította az utolsó Capetingek botrányai után. A többi házassági terv, amely Klemenciát érintette, például az, amely Csák Mátéval tervezte összeházasítani, háttérbe szorult. Beatrix és a vienne-i dauphin egyesülése, amelyet a történészek eddig nem tudtak megmagyarázni, a pályázó szerint ugyanezeknek a kritériumoknak megfelel. A Provence és Észak-Itália határán fekvő Vienne II. Károly és I. Róbert számára támaszpontot jelentett az Anjou-párt megerősítéséhez az Itáliai-félsziget északi részén. Meghosszabbította a Martell Károly és Habsburg Klemencia között kötött házasságot, valamint a II. Károly és Magyarországi Mária között kötött házasságot. A pályázó azonban azt is megjegyzi, hogy az első magyarországi Anjou-király, Károly érdeke fűződött a dauphin házasságához: huga, Beatrix, majd később fiai értékes támogatást nyújthattak Károlynak a nápolyi királyságra vonatkozó igényeihez. Károly és fia, I. Lajos II. Humbert, az utolsó vienne-i dauphint (Beatrix legfiatalabb fia, aki legidősebb fiát, VIII. Guigues-t követte, és 1355-ben bekövetkezett haláláig uralkodott) nápolyi diplomáciájuk egyik pillérévé tette. A Humbert 1330 körüli magyarországi és nápolyi látogatásairól szóló, eddig kevésbé ismert dokumentumok e tekintetben igen árulkodóak.

Végül a pályázó eredeti észrevételeket tesz az Anjou dinasztikus identitásának felépítésével kapcsolatban. Bár az Anjou-dinasztiához való kötődés sokféle formát öltött, a legmarkánsabban bizonyos kiváltságos pillanatokban nyilvánult meg, mint például a Toulouse-i Lajos ereklyéinek Marseille-be való átadásának szimbolikus jelentőségű

szertartásán, amelyen Klemencia nagybátya, I. Róbert és nagyanyja, Mária magyarországi hercegnő mellett 1319. november 8-án vett részt. Egy másik jelző a "magyar" vagy a "magyarországi" határozószó, amely a szövegekben — saját akaratából vagy mások (különösen a francia udvari történetírók) tollából — Klemencia és Beatrix nevét kíséri. Miután ezeket az előfordulásukat kereszthivatkozásokkal vetette össze más, ugyanazokat a hercegnőket jelölő kifejezésekkel, a pályázó rávilágít a dinasztikus hovatartozás összetettségére (Anjou-k, Capetingek, Vienne-iek, Árpádok), amelyet a kontextustól függően és különböző tételekkel váltakozva vagy egyszerre mutattak meg. Ezek az elnevezések és ingadozó használatuk, valamint a pecséteken használt heraldikai szimbólumok és a három dinasztia — Árpádok, Capetingek és (Toulouse-i Lajos kanonizációja óta) Anjouk — szent alakjainak mozgósítása az Anjou hercegnők dinasztikus ábrázolásainak finomságáról, sokféleségéről és plaszticitásáról tanúskodnak.

A mellékletek, amelyek különösen terjedelmesek, számos kézirat teljes vagy részleges kiadását, a korábban csak hibás kiadásban hozzáférhető szövegek átdolgozott kiadását, az eredeti dokumentumok összefoglalóit és fényképeit, számos összefoglaló táblázatot (a Klemencia által kiadott oklevelek, a háromféle, a Klemenciával kapcsolatban álló adományokra és végrendeletekre vonatkozó forrástípus, a pápához intézett folyamodványai), egy prozopográfiai névjegyzék, amely felsorolja az összes, Klemenciával kapcsolatban álló személyt, és egy másik, ugyanilyen típusú névjegyzék az udvari személyzetéről, egy helyi adattár, végül pedig több térkép. A két hercegnő kronológiai életrajza megkönnyítette volna az olvasó számára az eseménydús keretek megértését. A bibliográfia egyszerre terjedelmes és tematikusan szűk. Ez magyarázhatja a középkor végi női fejedelmi hatalomról szóló több gyűjteményes kötet vagy francia monográfia hiányát: például *Femmes de pouvoir et pouvoir des femmes dans l'Occident médiéval et moderne*, Valenciennes, 2009; *Reines et princesses au Moyen Âge*, Montpellier, 2001); Marion Chaigne, *Femmes au "coeur d'homme" ou pouvoir au féminin? Les duchesses de la seconde Maison d'Anjou (1360-1481)*, Paris-Sorbonne doktori értekezés, 2014. A pályázó mindazonáltal az elemzés minden egyes szakaszában ügyelt arra, hogy a témával kapcsolatos valamennyi mérvadó művet felhasználja.

Az egész értekezés formailag kifogástalan. Meglepő a két rész közötti erős egyensúlytalanság, amely a források Klemencia-ra és Beatrix-ra vonatkozó állapotát tükrözi. Nem lett volna jobb, ha az egész munka Klemencia-re összpontosít, és a Beatrix-ra vonatkozó adatokat a korábbi elemzések kiterjesztéseként mutatja be (igaz, ezt a lehetőséget a szoros, sőt egymásba fonódó

kronológia bizonyára megnehezíti), vagy ha Beatrix esetét olyan összehasonlítási pontként kezeli, amely hasonlóságokat vagy ellentéteket mutathat fel a két nővér között?

Egy másik lehetőség az lenne, ha egy egész szakaszt - a másodikat - Klemencia végrendeletének kérdésére tartaná fenn: ezek a záradékok sok tekintetben hidat, zsanért, átmenetet képeznek Beatrice ügye felé. A pályázó által minden szempontból (mindennapi élet, társadalmi rang, anyagi kultúra, művészeti és szellemi mecénatúra, dinasztikus megjelenítés, kegyesség stb.) mesterien elvégzett elemzésüknek hasznára válhattak volna azok a kiegészítő meglátások vagy ellenpontok, amelyeket az Anjou-dinasztiához házasság révén kötődő nők, különösen I. Károly felesége és Nagy Lajos édesanyja, az 1380-ban elhunyt lengyel Erzsébet végrendeleteiről szóló legújabb tanulmányok nyújtanak. Bár láthatjuk, hogy ezek a munkák mennyire hozzájárult a pályázó módszertanához, sajnálatos, hogy nem végezte el az Anjou hercegnők különböző végrendeleteinek mélyreható összehasonlítását sem pontról pontra, sem szintetikusán.

A pályázó által figyelemre méltóan kezelt Klemencia-kép kérdését az utókor szemében a disszertáció végén, nővére, Beatrice bevonásával is lehetett volna kezelni. Ebben a tekintetben kissé zavarba ejtő az a "kitérő", amely (öt oldalon keresztül) leírja, hogyan mutatja be Maurice Druon a magyarországi Klemenciát a *Les Rois maudits* című híres (később moziba átültetett) sagában. A kortárs fikció által a történelmi karakterek átalakulásának leírása csak annyiban érdekes a történész számára, amennyiben sikerül (részleges) folytonosságot kimutatnia az adott karakter életében vagy röviddel halála után felmerült motívumok, szempontok és képek és a későbbi évszázadok motívumai, szempontjai és képei között. A kérdés az, hogy hogyan és miért sikerül ezeknek a témáknak túlélniük az évszázadokat. Itt a pályázó nem azonosítja pontosan azokat a műveket (középkori krónikákat vagy történelmi szintéziseket), amelyekből Maurice Druon megalkotta Klemencia regényes alakját - amely, mint a pályázó rámutat, sokat köszönhet fantáziájának és az elbeszélés igényeinek. Információ hiányában valószínűleg egy rövidebb említés is elegendő lett volna.

Ezek a kisebb hiányosságok nem elégek ahhoz, hogy rontják a bemutatott értekezés tudományos minőségét. Minden oldalon, a bebizonyítás nagyon szigorú, a kutatás rendkívül alapos. A munka nemcsak az Anjou-dinasztia két női alakját emeli ki a feledés homályából, hanem gazdag anyaggal szolgál ahhoz is, hogy bővítsük ismereteinket olyan különböző témákról, mint az Anjou-diplomácia bonyolultsága a 14. század első felében, a hercegnők attribúciói és létezésük eszközei, a korabeli bel- és külügyekben betöltött szerepe, házasságaik, esetenként cselekedeteik (politikai, gazdasági, kulturális és vallási) révén,

valamint a mecenatúra és a kegyességi alapítványok sajátosságai. Végül pedig megerősíti a nők fontos szerepét a 13. század vége és a 14. század második harmada között kialakuló "anjou-büszkeség" kialakulásában. Következésképpen, a nyilvános vita kitűzését javaslom.

Rennes,

2022. november 11.

Prof. Marie-Madeleine de Cevins
Université de Rennes (Rennes 2) – Tempora

A handwritten signature in black ink, enclosed in a thin black rectangular border. The signature is stylized and appears to be 'M. de Cevins'.